

A Válasz sorsának alakulása 1934 után

BATA IMRE

Bár monográfia foglalkozik a folyóirat történetével,¹ mégsem fölösleges történelmi adatait újra számba venni. A megalakulás és az első esztendő történetét elmondtam a hatvanas évek elején.² Akkor elsősorban az foglalkoztatott, miként indul vidéken egyetemes igényű irodalmi folyóirat, s mint feneklik meg a vállalkozás hamarosan. Nem is gondoltam, hogy valaha még folytathatom a lap történetét. Miután személyes sorsom alakulása lehetővé tette, elébem került NÉMETH Imre hagyatéka.³ E hagyatéknak sarkall folytatni a históriát, s immár változott tekintetből. Másutt már publikáltam az adatok egy részét.⁴ E közleménybe foglaltakra csak szükségből térek itt vissza.

Annyi föltétlenül nyilvánvaló, hogy a *Válasz* csak 1935-ben lett nemzedéki folyóirattá. Eredetileg debreceni vállalkozás volt. Igaz, hogy NÉMETH László részvétele a lap megalapításában ezt a debreceni jelleget kérdőjelezni látszik, de jobban meggondolva, jelenléte nem vonja kétségbe a lap vidéki szerepét és jellegét. Nem teszi ezt kétségessé a harmadik szerkesztő, FÜLEP Lajos jelenléte sem. FÜLEP ez idő tájt belső emigráns. Zengővárkonyi paposkodása révén még hangsúlyozottabb lehet a debreceni *Válasz* vidéki jellege. NÉMETH László pedig éppen 1933-ra marad teljesen magára. Az *Ember és szereppel* és a *Tanúval* nemcsak az idősebb nemzedék, de generációs társai haragját is magára vonja. Aki szellemi organizátor akart lenni, nemzedéke íróinak hivatott kritikusa, a *Tanút* már azért is csinálja, hogy legyen fórum, ahol magát szabadon megvalósíthatja. A *Napkeletben* szerepelni tovább — félreérthető volna; a *Protestáns Szemle* szűknek és kicsinyesnek bizonyul az ő tevékenysége számára; a *Nyugattal* pedig — az *Ember és szerep* után — nemigen lehet tartós kapcsolata. A *Magyar Szemle* — és a reformnemzedék — neki kinőtt ruhának sem jó. Lapalapító kísérleteivel pedig sorra megbukik.

Amit az irodalomból kiolvas, már hogy nemzedék született, az irodalmi életben nem akar csoportos vállalkozássá szerveződni. Más is ambicionálja a szervező szerepet, s nem akad, aki azonosítani tudná magát azzal az elképzeléssel, amely NÉMETH László kritikai írásaiból kitetszik. Vannak, akik erős szálakkal

1. K. NAGY Magda: *A Válasz*. Budapest, 1963. 380. l.

2. BATA Imre: *A Válasz indulása*. = *Ivelő Pályák*. Budapest, 1964. 97 = 147. l.

3. NÉMETH Imre Hagyatéka. — OSZK, Kézirattár.

4. Lásd: *Kritika*, 1972. augusztusi szám.

kapcsolódnak a *Nyugathoz*. Mások viszont éppen ellenkezőleg, még inkább ellenkeznek a *Nyugattal*, mint NÉMETH László. Az sem használ szervező törekvéseinek, hogy egyike azoknak, akikkel a Gömbös-politika kulturális képviselője keresi a kapcsolatot. Még kevésbé rokonszenves a nemzedéktársak egy része előtt, hogy elvállalja a Magyar Rádió Irodalmi Osztályának vezetését. Kétségtelen e vállalás önzetlen tisztasága. Az is kitűnik utóbb, hogy rádiós fizetéséből jelentősen támogatja a *Választ*. Mint közöltem,⁵ 1934-ben 800 pengőt juttatott a lapnak. Az is bizonyított⁶, hogy NÉMETH László nélkül megbukik a debreceni vállalkozás. Eredményes volt rádiós szervező munkája is. Mindez mégiscsak népszerűtlenségét fokozta nemzedéktársai között.

FÜLEP Lajos már az első szám után kivált a lapszerkesztő hármashból. Őt az kötötte az induló *Válaszhoz*, hogy NÉMETH László is a szerkesztők közt van, akinek *Tanúját* zengővárkonyi magányában, zengővárkonyi távolságból másképp ítélte meg, mint a *tanú* nemzedéktársai, s az továbbá, hogy a lap magáévá tette a parasztság sorsát, s programjába vette a földkérdést. De látván, mégiscsak irodalmi vállalkozás az új folyóirat, úgy vélte, kinőtt már ő a lapalapítás ifjonti korából. Maga ítéli így visszavonulását — később. Akkor gyakorlati kérdéseken dőlt el határozata, a visszavonulás. GÁL István említi az egyiket. Erős hangsúlyt akart adni a földreform kérdésének. Mikor azonban NÉMETH László utasítására a nyomda nonpareille-jel szedi programos írását, programtagadást lát benne, s megneheztel.⁷ De volt különbözősége más ügyben is. NÉMETH László lelkére vette, amiért az induló lap első számára nem az ő verseit, hanem ILLYÉS versciklusát szavazta meg, minthogy őt kérte meg a másik két szerkesztő döntőbírónak a kérdésben.⁸ Arra is gondolnunk kell azonban, hogy Zengővárkony és Debrecen között a fizikainál is nagyobb volt a távolság, ha ismerjük GULYÁS irtózását az utazástól, FÜLEP elfoglaltságából is eredő helyhezkööttségét. Kettejük közt a kapocs — NÉMETH László — maga is elfoglalt ember volt, hiszen a *Tanút* nemcsak szerkeszteni, írni is kellett, s a rádió sem volt kicsiny teher. Ráadásul pedig Kec-

5. Uo.

6. Lásd: BATA Imre: *A Válasz indulása*. = I. h.

7. Vö.: GÁL István: *Fülep Lajos levelei Babitshoz*. = *Jelenkor*. 1972. 730. l.

8. Az induló *Válasz* első számában a lírát ILLYÉS versciklusa képviselte: *A Dunánál, Esztergomban*. A program szerint a *Válasz* nem poétikai folyóirat lesz, de mindig jeleznie kell, hol tart a költészet. Kevés verset akar majd közölni, de a legjobb lírát kívánja reprezentálni. E vonzó elképzelés inspirálta GULYÁST is; de még NÉMETH László is megkínálta a lapot verssel, aki ekkor tájt a lírával is kísérletezett. ILLYÉS is küldött az induló lapnak egy ciklust. Ilyen helyzetben NÉMETH is, GULYÁS is elfogultnak ítélte magát, FÜLEP-et kérték döntőbírónak. FÜLEP ILLYÉS ciklusa mellett szavazott. Azért-e, mert így akarta ILLYÉST a laphoz kötni, esetleg, hogy a szerkesztőtársakat ne fordítsa egymás ellen, vagy mert valóban ILLYÉS ciklusát tartotta volt a legkülönbnek, nem tudhatni. Az azonban tény, hogy — milyen megindító! — NÉMETH László egy GULYÁS-hoz írott levelében fölpanaszolja FÜLEP választását. GULYÁS Pál *Tékozló* című ciklusa is így maradt le a *Válasz* nyitó számából. Arra nézve, vajon neheztelt-e ő, nincsen bizonyíték. És ezen kívül is akadt ütközési lehetősége FÜLEP-nek. A műtörténeész érzékeny a lap küllemére, nyomdai kiállítására is. Az első szám megjelenése után kifogásolja a lap borítóját, a cím grafikus megoldását, a szedéstükröt. Mindez hozzájárult, hogy a zengővárkonyi magános visszavonult a szerkesztéstől.

keményen nyomták a lapot⁹, szerkeszteni oda kellett utazni, s ezt csak NÉMETH László tehetette, minthogy neki úgyis volt ott dolga.

NÉMETH László magára marad a szerkesztéssel. Magára a lap anyagi gondjaival is. A *Válasznak* nincsen közönsége, s nem áll a háta mögött anyagi fedezettel senki. A lap mindig anyagi nehézséggel küzd, míg él, s ennek a magyarázata, hogy nem tudott közönségére találni, de nem bírt anyagi fedezetet se szerezni magának, amit nem is akart. Illetve éppen, amikor elszakadóban van Debrecenből, mintha most anyagi biztonságát is keresni látszanék.

Egyelőre azonban még a munkatársakkal is hadilábon áll. Vannak, akiknek szemében NÉMETH László a szálla. Támogatják a *Választ*, ha NÉMETH László kiválik a szerkesztésből. Ez azonban erkölcsi képtelenség, hiszen ő a lap anyagi támogatója. GULYÁS Pál pedig ezt nem engedné, ha tehetné is. Hiszen NÉMETH Lászlóval bensőséges barátságban van. A vidéki magános poéta avval vezette meg a fővárosi író barátságát, hogy gondos figyelemmel követte munkásságát, s azt értette is. A magára maradt NÉMETH Lászlónak ez igen jólesett, s odaadó viszontbarátsággal köszönte e ritka figyelmet. GULYÁS pedig nem is igen látott bele a pesti irodalmi élet villongásaiba, a villongásokról se, okairól se volt pontos tudomása, csak azt érzekelte, a lap és az ő szerkesztői helyzete egyre bizonytalanabb. Ha rajta múlik, csöndes halállal ér véget a vállalkozás.

NÉMETH László menti meg a lapot azzal, hogy új felelős szerkesztőt keres. Így kerül a lap élére NÉMETH Imre. S így kerül el a *Válasz* végleg Debrecenből.

NÉMETH Imrét ILLYÉS javallja. K. NAGY Magda NÉMETH László GULYÁSHoz írott egyik leveléből olvassa ki a szerkesztőváltás értelmét. Eszerint a változtatás kényszermegoldás, s NÉMETH Imre személye azért alkalmas, mert neki nincsenek irodalmi szempontjai, s lehetősége van a lapot fényesen terjeszteni. Csakhogy ez a levél vigasztalásul íródott, a háttérbe szorult szerkesztőtárs kapja, aki fájdalmas tehetetlenséggel nézi, mint csúszik ki a *Válasz* a kezéből. A barát írja a barátinak — nyugtatásképpen is. S bár az említett szempontok is előkerülhettek, az ideiglenességen és a gyakorlati érdekeken túl is voltak fontosabbak, mikről e levél nem beszél.

9. A *Választ* az Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomdavállalat nyomtatta eleitől fogva mindvégig. Ez nyomtatta a felszabadulás utáni *Választ* is. A nyomda igazgatója 1934-ben már TÓTH László (1895–1964), újságíró, nyomdász, sakk-szakíró, aki támogatta a haladó irodalmat, jelesül a népi írókat. A vezetése alatt álló nyomdában készült a *Tanu*, ORTUTAY Gyula *Magyarságtudománya*, a népi írók számos könyve. TÓTH László 1919-ben a városi direktórium tagja volt Kecskeméten. Ezért kényszerült abbahagyni az újságírást, így lett nyomdai tisztviselő, majd a nyomda vezetője. Munkáját hivatásnak tekintette, a vele együttműködők is igen becsülték. A *Válasz* szerkesztésébe olykor bele is szólt. Legelőször, mikor NÉMETH Imre volt a felelős szerkesztő. Egy NÉMETH Imréhez írott levélből tűnik ki ez: „Új kézirat eddig csak Kerényitől [KERÉNYI Károlytól. B. I.] jött. Legyen szabad az ő kéziratával kapcsolatban szerényen megjegyezni, hogy szerintem sok minden számban hozni görög vonatkozású cikkeket. Most is valamelyik antik költőről ír. Ez a dolog egyik része; a másik az, hogy Kerényi minden cikkéből óhajt igen elegáns kivitelű külön lenyomatot. A decemberi tanulmányáról már kapott is és a számlájára azt válaszolta, hogy a külön lenyomatot a tiszteletdíjaiból vonjuk le. 22–24 P-s külön lenyomatok költségét minden hónapban fedezi-e a honorárium. Mindezt Neked csak tájékoztatásul írtam addig is, amíg személyesen beszélhetünk erről. Az Általad jelzett kéziratokat várom és nagyon kérek, hass oda, hogy legyen egy-két rövidebb közlemény is, hogy a lap végén alkalmazhassuk a bírálat fő címét, ami aztán lehetővé tenné, hogy a kisebb dolgozatokat ne kezdjük külön oldalon.” TÓTH László levele NÉMETH Imréhez. Kecskemét, 1935. jan. 29. OSZK, Kézirattár, NÉMETH I. Hagyaték.

Gömbös Gyulával a középosztály egyre jobbfelé sodródó része kerül kormányra. Gömbös személyisége, politikai elképzelései ennek a középosztálynak a reprezentációja. E fölfelé szolgálai és sznob, lefelé pedig értetlen és érdektelen réteg BETHLEN bukása révén került hatalmi helyzetbe. A politikai jelenlét lehetősége az ellenforradalmi kurzus idején adódott számára. A szociális programot demagógiára, a nemzeti érdek képviselését pedig nacionalizmusra váltja e politikai csoportosulás kezdettől; hatalomra jutását sem a maga erejének, hanem osztályhelyzetének s az adott történelmi szituációnak köszönheti. Kicsiny csoport ez a kurzus idején, kisebb része naivan és idealistán, de mégis komolyan veszi a szociális demagógiát is, a veszített háborúból következő patrióta érzületet is.

Két szomszédvár a *MOVE* és a *Szózat* szerkesztősége a húszas évek elején. Amabban Gömbös az úr, emebben BAJCSY-ZSILINSZKY a főszerkesztő. Így aztán a *Szózat* nem is az lesz, amilyennek a *MOVE* tagsága várná. Ezért ZSILINSZKY a felelős.

BERKES Imre lett a *Szózat* gyakorlati szerkesztője. Régi, liberális újságíró, miként ugyanilyen a politikai rovatvezető, SOMOGYI Gyula is. A színházi és az irodalmi rovatot SCHÖPFLIN Aladár csinálta, a zenei rovatot pedig az a PAPP Viktor szerkesztette, akinek „valceréhez” Ady írott versszöveget. A közgazdasági rovat élén is régi szakember állott. S bár nyilvánvaló, e derék emberek „éltek, ahogy tudtak” alapon szolgáltak, de a lehetőséget számukra ZSILINSZKY biztosította. E körbe tartozott az ifjú NÉMETH Imre is.

Hamarosan válságba került a *Szózat*, s nyilvánvaló, miért. S az is igaz, hogy míg Gömbös mégis a jövő sikeres emberének bizonyult, ZSILINSZKY egyre viszább szorult a politikai porondon. A történethez tartozik viszont az is, hogy NÉMETH Imre mindig közel maradt ZSILINSZKY-hez, noha a Bartha Miklós Társasági ténykedése közben tartotta a kapcsolatot közvetve Gömbössel is. KOZMA Miklós volt a közvetítő. Ő lett a Gömbös kormány egyik fontos kulturális politikusa is. A harmincas évek elején a rádió elnöke volt.

KOZMA Miklós az irodalom fiatal és parasztság iránt érdeklődő körével kereste a kapcsolatot. A kormány szociális és nemzeti föladatakkal kacérkodó programja ebben az írói körben támogatókat és hiteles fogalmazókat vélt találni. KOZMÁNAK személyes érdeklődése is mutatkozott az irodalom, s az irodalomnak éppen e képvisellete iránt. Amikor NÉMETH László ILLYÉS javaslatára NÉMETH Imrét szemelte ki a *Válasz* új szerkesztőjének, abban szerepe volt az előzetes tájékozódásnak is, a reménynek, hogy reformprogramját az új kormányzat komolyan gondolja, s e reformmunkában juthat szerep az irodalomnak is.

NÉMETH Imre úgy emlékezik, hogy őt ILLYÉSSSEL a közös munka hozta össze. Más és más úton járva találkoztak az egyke-probléma kapcsán. ILLYÉS „Pusztulás” című írása a *Nyugatban*, NÉMETH Imre ankétszervezései, előadásai, írása hasonló konklúziókra látszik jutni. ILLYÉST FÜLEP Lajos igazította a tragikus kérdéshez, s a megoldási javaslatot is ő sugalmazta. Az egyke-probléma mögött a földkérdés megoldatlansága nehézkedik. Így látja ezt NÉMETH Imre is, s ebben ZSILINSZKY sugallatát kell látnunk. De ZSILINSZKY is jár KODOLÁNYIVAL Zengővárkonyban; felfogására a szuggesztív FÜLEP Lajos van hatással.

Ily előzmények után hajlik a szóra NÉMETH Imre, mikor NÉMETH László ILLYÉSSSEL együtt följánlja neki a *Válasz* szerkesztését. S nemcsak a szerkesztését, a felelős kiadói tisztet is, amely rögtön terhe is lesz az új felelős szerkesztőnek.

Terhe mindjárt 1934 végén, hiszen ekkor már ki kell rántani a lapot megrekedt anyagi helyzetéből.

NÉMETH Imre azonban csak úgy vállalja a szerkesztést, ha NÉMETH László és ILLYÉS továbbra is a lap szellemi irányítói maradnak. De ezt akarták — nyilván — NÉMETH Lászlóék is. Eközben megcsillanhatott előttük a lap anyagi emelkedésének a reménye is. Az új szerkesztő a Magyar Országos Tudósító (MOT) vezetője. E minőségében minden tekintetben hatékonynak, befolyásosnak ígérkezik. Hamarosan meg is szerzi a miniszterelnöki lapengedélyt. Ami anyagi szempontból lényeges. A *Válasz* első évfolyama ilyen engedély híján jelent meg. A sajtótörvények lehetővé tették időszakos megjelenésű kiadványok létét, csak periodikumhoz — az évi tizenkészeri megjelenéshez — kellett a miniszterelnökséghez lapengedélyért folyamodni. Az időszakos megjelenés viszont lehetetlenné tette a postai terjesztést, amely célszerűbb is, olcsóbb is volt, mint a lapot magánküldeményként terjeszteni.

Majd előfizetők toborzásába kezd. Most tűnik ki azonban, hogy a *Válasz*-nak nemigen növelhető az olvasótábora. Az a közönség, amelyiknek támogatására számíthatna, akikért programja szerint létezik, nem is érdeklődik, anyagilag sem bírja az előfizetést. Akiknek körében pedig NÉMETH Imre „fényesen terjeszthetné” a *Választ*, vagy egyáltalán nem érdeklődnek irodalmi kérdések iránt, ha pedig igen, akkor legfőnnebb az *Új Időket* olvassák. A magyar középosztálynak — egy egészen szűk rétegének kivételével — nem kell ilyen, irodalmi tekintetben igényes, programja szerint pedig radikális orgánus.

A székesfőváros polgármesteréhez írja az alábbi levelet az új szerkesztő:

Méltóságos Polgármester Úr!

Alulírott, mint a *Válasz* című havi folyóirat felelős szerkesztője és kiadója azzal a tiszteletteljes kéréssel fordulok Méltóságodhoz, hogy lapomra a székesfőváros részéről száz példányban előfizetni kegyeskedjék.

Tiszteletteljes kérésemet azzal indokolom, hogy a *Válasz* című szépirodalmi, kritikai és nemzetpolitikai folyóirat gárdájába tömörült az a fiatalabb magyar író- és tudósgeneráció, amely egy egészségesebb emberi és magyarabb öntudat kialakítását tűzte ki célul maga elé. Ez a fiatal írógeneráció, amely a maga lapjának megalapításához semmiféle olyan rendkívüli támogatást nem kér és nem fogad el, amilyent hasonló lapvállalkozások alakulásakor keresni szoktak¹⁰, csupán előfizetési díjakból kívánja fenntartani azt az orgánusot, amely a magyar nép legsúlyosabb problémáira keres a legemelkedettebb szempontokból választ.

Amint Méltóságod a *Válasz* eddig megjelent mellékelt példányaiból megállapíthatja, az évi 10,— pengős előfizetési díjért tizenkét jelentős kötetet adunk előfizetőinknek¹¹ olyan

10. A *Válasz* anyagi helyzete mindig bizonytalan volt. Az alapítók is, SÁRKÖZI is kitartanak mellette, hogy a lap nem kötelezi el magát semmiféle anyagi csoportosulásnak. A debreceni *Válasz* még számít a Városok Kulturális Szövetségére. NÉMETH Imre is a főváros polgármesteréhez fordul támogatásért. Arra azonban senki nem gondol, hogy gazdasági csoport, az állam, vagy akár mecénás álljon a lap mellé. A *Válasz* nem akarja a tőkéhez kötni magát, ugyanakkor kénytelen belátni, hogy a középosztályra kellene támaszkodnia. Ebben a lap szellemének antikapitalizmusa jut kifejezésre. De mégis romantikus ez az antikapitalizmus, mert a program sose megy túl a radikális polgári fölfogáson. Anyagi támogatás, közönség híján viszont mindig kérdéses marad a *Válasz* egzisztenciája. Ugyanakkor mégis azoktól reménylheti létét, akiknek pénzüik van. Írónia rejlik a tényben, hogy a lapot MOLNÁR Ferenc is támogatta akaratlanul, amennyiben lányának, SÁRKÖZINÉ, MOLNÁR Mártának segítséget nyújtott. Mindez azonban nem kisebbíti az áldozatosak — NÉMETH László és SÁRKÖZI György — működését.

11. Ami még csak az új évfolyamra vonatkozhatik, mivel az 1934-es elsőnek mindössze öt száma jelent meg.

kiállításban, ami a legkényesebb igényeket is kielégíti. Az előfizetési díj szerény összege tehát valóban nem áll arányban a lap által nyújtott szolgáltatással.

Megismétlem tehát tiszteletteljes kérésemet és kérem a Méltóságos Polgármester Úr jóindulatú intézkedését az előfizetés elrendelése iránt.

Maradok Méltóságos Úrnak mindenkor szolgálatkész, tisztelő híve:

Budapest, 1935. február 27.

Németh Imre
a Válasz felelős szerkesztője
és kiadója

Mi haszna lesz e levélnek, s más szervezői törekvésnek, nem tudhatni. Azt azonban tudjuk, hogy amikor NÉMETH Imre megváltik a lapszerkesztéstől, a Kecskeméti Nyomda Rt. — TÓTH László — igen hivatalos hangon kéri számon NÉMETH Imrén a lap tartozását. 1935. szeptember 26-án kelt a levél, mely szerint: „Mai szóbeli tárgyalásunk alapján hozzájárulunk ahhoz, hogy a *Válasz* Nagyságod által átvállalt számlája P 730,89 1935 október hótól kezdődően havi P 100,— azaz Egyszáz pengős részletekben egyenlíttessék ki.”¹²

Igaz, NÉMETH Imre lapterjesztői munkássága nem is bontakozhatik ki azon fél esztendőnyi időben, míg a Válasz felelős szerkesztője. Annyi azonban biztos, hogy a lap nehéz anyagi helyzetét rendezni, s vállára veszi a terhet. Személyes sorsa azonban úgy fordul, hogy a lap szerkesztésétől meg kell válnia. Talán bele is fáradt, hiszen nem volt a laphoz úgy köze, mint alapítóinak, vagy a lapot támogató íróknak. Az anyagi nehézségek is riasztják. A döntő ok azonban, hogy szülőföldjén föllép képviselőnek a többségi párt, a NEP (Nemzeti Egység Pártja) égisze alatt, s megválasztják. Ellenfele CSEKONICS Iván grófra 3949-en, reá pedig 5635-en szavaznak. Fölényes győzelme pályájának teljesülését ígéri, a MOT szerkesztése egzisztenciájának alapja; ilyen elfoglaltság mellett nem tudja vállalni, hogy havonként egyszer három-négy napot Kecskeméten töltsön, a lapot megszerkesztendő.

Kinek adná át a lapot? — előbb maga ítél felőle. ORTUTAYra ruházná át teljesen, akivel jó kapcsolatot tart, aki amúgyis szoros viszonyban van a *Válasz* írói körével is, a kecskeméti nyomdával is. Ott nyomják a *Magyarságtudományt*, ORTUTAY folyóiratát. 1935. május 18. keltezéssel írott levelében NÉMETH Imre azt közli a Franklin Könyvesbolttal — a *Válasz* bizományosával —, „hogy a VÁLASZ felelős szerkesztői és kiadói tisztét Ortutay Gyula barátomnak adom át.”¹³ Úgy cselekszik, ahogy saját lappal teheti. Amint azonban szándékát közli ILLYÉssel, hamarosan új döntés születik.

Ama néhány hónap alatt is, míg a lap dolgát NÉMETH Imre eligazítani próbálta, romlott a helyzet a *Válasz* írói körében. ILLYÉS SÁRKÖZIRŐL írott nekrológja így eleveníti föl a pillanatot, mikor a *Válasz* körül csoportosuló írók arra eszmélnek, el kell határozni lapjuk sorsát:

„Emlékszem az éjszakába nyúló tanácskozáásra, amelyet most visszanezve a mozgalom első nagy fordulójának kell látnunk. A sokfelől összegyűlt, de össze nem állt, mert változatlanul sokfelé húzó tábor a válság mélyére jutott. Ha a *Válasz* a mozgalom harci kocsijának nevezett, ezt a szekeret már kerekeire szedtük s úgy látszott nem lesz, aki még egyszer összerakja, nem akad többé, aki vállalni meri a szerkesztő idegnyűvő posztját. Már indulóban voltunk, kezünkben — a búcsúzó kézfogas helyett is — a leakasztott kalap. Utolsó kísérletül

12. TÓTH László levele NÉMETH Imréhez. OSZK, Kézirattár, Németh I. Hagyaték.

13. NÉMETH IMRE levele a Franklinhoz. Uo.

neki dobtuk oda (Sárkőzinek, — B. I.) a szekérroncsot. Összerakta, ezzel jártuk meg a következő, a legnehezebb és legeredményesebb útszakaszt.”

Május 23-án kelt NÉMETH Imre levele, másolata a hagyatékban¹⁴, amely így szól:

Kedves Gyulám!

Megnéztem a dolgokat, amik az átirással és engedélyezéssel stb. kapcsolatos eljáráshoz szükségesek. Sajnos ezt csak személyesen lehet majd megcsinálni a városháza sajtóosztályán. Éppen azért arra kérek Benneteket, hogy kedden délelőtt 11 és 12 között, vagy 1 óra tájban keressetek fel, hogy megbeszélhessük a dolgokat. Nekem reggel okvetlenül el kell utaznom és éppen azért arra kérek Benneteket Gyurkával együtt, várjatok türelemmel, a jövő héten annál nagyobb gözzel állok rendelkezésetekre.

Szeretettel ölel:

(a másolatról az aláírás hiányzik)

Úgy látszik azonban, hogy a lap átirására nem került sor. Megmaradt NÉMETH Imre felelős kiadónak, s a lapengedély is a nevében. Milyen meggondolás indokolja e döntést, ILLYÉS bizonyosan emlékezniék rá. Feltehetően nem akarták bonyolítani dolgukat az átirással; NÉMETH Imre pedig vállalja a lapot továbbra is, s nem is árt, ha éppen az ő nevében van a lapengedély, az övé, aki meg tudta azt szerezni, s nyilván meg is tudja tartani.

SÁRKÖZI személye viszont egyben tudja tartani a széthúzókat. Ellene nincs kifogása azoknak sem, akik mostanra a lap programjának politikus jegyeit alakítják,¹⁵ azoknak sem, akik irodalmi lapnak tekintik a *Választ*¹⁶; de SÁRKÖZI személye még NÉMETH Lászlót is odaköti a laphoz, holott neki van a legnagyobb konfliktusa a *Válasz* törzsgárdájával.¹⁷ Most lesz a lap igazán a nemzedéké, azé, amelyiknek NÉMETH László már a harmincas évek elején orgánumot akart szer-

14. NÉMETH Imre levele ILLYÉS Gyulához. Uo.

15. A debreceni *Válasz* politikai arculatát GULYÁS Pál és NÉMETH László határozta meg. S NÉMETH László befolyása e tekintetben is dominálőbb lett. Amikor a lap NÉMETH Imre kezébe került, ILLYÉS befolyása is mutatkozott. Sőt. A csoport, amelyikre a *Válasz* számíthatott, azzal a feltétellel vállalkozott a lapot támogatni, ha NÉMETH László befolyása nem érvényesül. A népi írók egységének elvi alapját ILLYÉS kezdi megformulálni, mint azt LACZKÓ Miklós helyesen látja. Amikor SÁRKÖZI veszi át a lapot, az egység gyakorlati feltételei is adottak már, és szükségképpen azok diktálják a *Válasz* politikáját, akik amúgyis akcióban vannak. FÉJA szerepe egyre növekvőben; 1937-ben pedig — a Márciusi Front ügyében — övé a diktáló hang is.

16. SÁRKÖZI, amint engedi a lap politikai, földreformos, szociológiai ihletésű arculatát kibontakozni, a Márciusi Frontot támogatja, a lap szépirodalmi anyagát az irodalom lehető legszélesebb alapján állva állítja össze. SÁRKÖZI irodalmi tekintetben a Nyugat irodalom-politikai elveit követi.

17. NÉMETH László kapcsolata a legproblematisabb a *Válasz*-szal, fájdalmasan viseli, hogy a nemzedék ki akarja őt szorítani (?) a maga főntartotta lapból. Már NÉMETH Imre a felelős szerkesztő, mikor — az 1935-ös januári számban — SZABÓ Lőrinc a *Nyugat* szempontjaival összhangban bírálja önéletírását, az *Ember és szerepet*. (SZABÓ Lőrinc: *Németh László és szerepe*. = *Válasz*. 1935. 60—63. l.) Később csak jobban elmérged a lap írói és NÉMETH László között a viszony. 1937 októberében az írópercek ellen deklarációt fogalmaz a *Választ* támogató írói csoport, amelyet aztán MATOLCSY Mátyás olvas fel a parlamentben, november 3-án. Amikor SÁRKÖZI kéri NÉMETH Lászlót, írnia alá a deklarációt ő is, a megkereső levélre válaszolva előbb panaszkodik, aztán ahhoz a feltételhez köti aláírását, hogy BARTÓK és MÓRICZ is szerepeljen az aláírók között. Panaszkodása közben jegyzi meg azt is, hogy már a nevét is csak SÁRKÖZI személye miatt engedte a lapra.

vezni. Most bontakozik ki a *Válasz* földosztó karaktere is. A földkérdést napirenden tartja a lap, s mellette a szociográfiát. Itt — a *Válasz* műhelyében — vetődik föl az ország szociográfiái felméréseinek eszméje is.¹⁸ S ebből a mozgalomból bontakozik ki a Márciusi Front, amelynek programját a lap kezdetétől propagálja.¹⁹ Emellett azonban a szépirodalmi alkotások Veres Pétertől Szentkúty Miklósig, Weöres Sándortól Mátyás Ferencig ívelő szélességben jelennek meg a *Válasz*ban.

1935. május végén kerül a *Válasz* SÁRKÖZI szerkesztői kezébe. Az áprilisi — negyedik — számot még NÉMETH Imre jegyzi felelős szerkesztőként. A következő számot már SÁRKÖZI György szerkeszti. Összevont lesz a következő — nyári — szám is, s csak szeptembertől jelenik meg a lap havonként. Az 5—6. összevont szám oka — nyilván — a szerkesztőváltás. NÉMETH Imre a továbbiakban is megmarad a lap mellett, s ezt így tudja a közvélemény is. Erre utal a ZSILINSZKY-vel támadt affér 1937-ben.

1937-ben, a lap második számában megjelent FÉJA készülő könyvének, a *Viharsaroknak* egy részlete. „Áchim L. András, a parasztkirály”.²⁰ E tanulmány igen érzékenyen érintette ZSILINSZKYT, s nehezményezte, hogy éppen a *Válasz*ban érte őt a bántás. Az előző esztendő őszén ugyanis éppen a *Válasz* írói ajándékozták meg születésnapján egy szép töltőtollal. Az ajándékozás aktusa azt fejezte ki, a parasztságért küzdő írók keresték a kapcsolatot, közösséget vállaltak a parasztságért küzdő politikussal. ZSILINSZKY most NÉMETH Imre által adja tudtára a társaságnak sérelmét, s NÉMETH Imrét kéri arra is, hogy a védelmében főlészólamló GYÖNGYÖSI János írását adja közre a *Válasz*. Az írás nem jelent meg, SÁRKÖZI nem akart vitát nyitni e bonyolult kérdésben. Nem is lett volna érthető, hogy a földosztó folyóiratban éppen Áchim legyen vita tárgya. Másrészt azonban ILLYÉS, TAMÁSI és ZILAHY, de NÉMETH László sem akarta, hogy ZSILINSZKYvel szakításra kerüljön a sor. A NÉMETH Imre által visszaküldött ajándékot mégis visszafogadja ZSILINSZKY, s elégtételnek veszi, hogy a *Válasz* tényleges szellemi vezetői fölkeresik, s elítélik FÉJA tanulmányának inkriminált részét. NÉMETH László betegségére hivatkozva nem ment el az engesztelő küldöttséggel ZSILINSZKYHEZ. Végül ILLYÉS, TAMÁSI és ZILAHY keresték föl őt. NÉMETH Imre emlékezete szerint ez úgy váltotta volna ki azt az elhatározást, hogy 1937 májusától tizenöt tagú szerkesztőbizottság döntsön a kényesebb cikkek megjelenése dolgában. Mégis inkább arról van szó, hogy ekkorra — s ez nem kis mértékben éppen SÁRKÖZI működésének a haszna — a lapot támogató írócsoport egységének föltételei megérték. A Zsilinszky-ügy is erre utal. Az affért kibírta a készülődő egység. Kibírta, mert ekkor már volt elképzelés, mely az ellentéteket, a súlyosabbakat is, háttérbe tudta szorítani. S ez az elképzelés a Márciusi Front bontakozó ügye volt.

18. Sárközi kezdeményezte a *Magyarország felfedezése* című sorozatot 1936-ban. Először a *Viharsarok* jelent meg, aztán ERDEI Futóhomokja, SZABÓ Zoltán *Cifra nyomorúsága*. Tíz kötet megjelenését tervezték, de a sorozat ellen kibontakozó ügyészégi hadjárat megszakasztotta a sorozatot. A *Puszták népe*, *A tardi helyzet*, *A legnagyobb magyar falu* már a sorozaton kívül jelent meg. — Lásd VARGA Rózsa: *Keressétek, ami összeköt* című kitűnő könyvének V/2. jegyzetét. I. m. 209. l.
19. A Márciusi Frontról a *Válasz*ban először 1937 áprilisában olvashatni: *Márciusi ifjúság*. Azután: FÉJA Géza: *Márciusi front*. = *Válasz*. 1937. 329—345. l.; *A Márciusi Front kiáltványa*. = *Válasz*. 1937. 697—700. l. (A közlemény aláírói: ERDEI Ferenc, FÉJA Géza, ILLYÉS Gyula, KOVÁCS Imre, VERES Péter.) — *Mit kíván a magyar nép*. (A *Márciusi Front programja*) = *Válasz*. 1938. 121—127. l. (A Márciusi Front — aláírással.)
20. *Válasz*. 1937. 61—69. l.

A legérzékenyebb és sértett NÉMETH László viszont adta a nevét a *Válaszra* SÁRKÖZI személye okán.

Mégis meg kellett szünnie a *Válasznak* 1938-ban. NÉMETH Imre akkor is mellette van a lapnak. Nevén a lapengedély, neve a lapon, de közben más szál is — erősebb — a *Válasz* íróihoz köti őt. 1938-ban lemond képviselőségéről. Lemond, mert szembekerül a kormányzó párttal, s minthogy annak égisze alatt választották meg kőszegi képviselőnek, mandátumát is visszaadja. Pártjával való összeütközése egyrészt abból fakad, hogy az íróperek kapcsán szembekerül a kormány álláspontjával²¹, s ez az ellentét a választójogi javaslat tárgyalása során még jobban elmélyült.

Midőn a *Válasz* megszűnik, SÁRKÖZI levelet ír NÉMETH Imrének is, mint írt GULYÁS Pálnak, az alapító szerkesztőnek²². Az előbbihez írottat itt adom:

„Kedves Imre,

egyrészt anyagi és erkölcsi okok, másrészt a különböző sajtórendészeti intézkedések következtében az az írói csoport, amely a *Választ* aktív módon támogatta és csinálta, arra az elhatározásra jutott, hogy leghelyesebb a *Választ* megszüntetni. Miután ez a szándékunk véglegessé vált, értesítelek róla és mindnyájunk nevében nagyon kérek, mint a *Válasz* forma szerinti felelős kiadóját, hogy a lapengedély megújítását ne kérd. Azt hiszem ezt a magam részéről is kérhetem Tőled, hiszen három éven keresztül a *Választ* nemcsak szerkesztői munkámmal, hanem anyagilag is én tartottam fenn. Köszönöm neked mindazt, amivel a múltban a lapot támogattad, és barátsággal köszönt

Sárközi György”

Hasonló tartalmú a GULYÁS Pálhoz írott levél is. Mik az anyagi, mik az erkölcsi okok éppen akkor, midőn a Márciusi Front már esztendeje egzisztál, az utolsó számban megjelent szerkesztői búcsú világítja meg.²³

„El kell hallgatnunk anyagi eszközeink fogyatéks volta és szellemi szabadságunk egyre fokozódó korlátozása miatt.” Majd a következő bekezdésben az anyagi gyengeség okáról így beszél SÁRKÖZI: „A magyar középosztály, amely a silány nyilas-lapocskák egész tömegét tartja el, csak egy válogatott kis csapatával állt a népi demokrácia magas színvonalon tartott folyóirata mellé, a parasztság elitjéhez csak egy-egy megnyíló részen tudtunk eljutni, a szegény-parasztság csak úgy olvashatta lapunkat, ha ingyen küldtük s az ipari munkásságnak sem tellett a maga lapjain túl másra. Olvasói nem tudták fenntartani a *Választ*, munkatársainak áldozatkészsége sem, „támogatók” után pedig nem szívesen jártunk volna.”²⁴

21. A *Magyarország felfedezése* című sorozat első darabjai körül kialakuló vádaskodó légkörben a Parlament is foglalkozott az íróperekkel. MATOLCSY interpellációja mellett volt NÉMETH Imre is, aki különben tanúként is résztvett a pörökben, s természetesen a vádlottak tanújaként; a hagyatékban talált bírósági idézések erre a bizonyítékok.

22. A GULYÁS Pál levelét közli K. NAGY Magda: *A Válasz* című monográfiájában, s közlöm én is *A Válasz indulása* című tanulmányomban. K. NAGY Magda az én, akkor még kéziratban levő közlésem alapján.

23. *Búcsú az olvasótól.* = *Válasz.* 309–310. l.

24. TÓTH László írja NÉMETH Imréhez: „Tájékoztatom megemlítem még, hogy az idei évfolyam P 2300-ba került (az 1934-es évfolyamról van szó. — BÍ.), jövőre pedig havonta 3 és fél–4 ívet adtok, akkor az összes költség nem lesz több 4000 pengőnél, s miután a postaköltség elenyésző lesz, az ideiekhez képest, már 500 előfizető mellett rentábilis lehet a lap, vagy négy íven felül adhat.” (TÓTH L. levele NÉMETH Imréhez, Kecskemét, 1935. január 3. — OSZK, Kézirattár, Németh I. Hagyaték.) — A lapnak nem lesz 500 előfizetője!

Erkölcsei okok is a lap megszüntetése mellett érveltek.

„... felolvasóestjeinket, megnyilvánulásainkat a legtöbb esetben nem engedélyezték, a lap munkatársait és cikkeit a Darányi kormány fokozott figyelemmel vonta igazságügyi eljárás alá. Hogy a jelenlegi kormányzat alatt az üldözés heve alábbhagyna-e, vagy pedig az új sajtótörvény életbelépése után lapengedélyünket sem újítanak meg, nem tudhatjuk. Úgy látjuk azonban, nincs itt az ideje annak, hogy egy szabad és eszméihez hű írói csapat fedezetlenül és fegyvertelenül szálljon szembe a minden eszközzel rendelkező politikai hatalommal.”

A *Válasz* tehát arra a pontra ért, amikor politikai arculata már erőteljesebb, mint az adott viszonyok engednék azt egy irodalmi folyóiratnak.

„A tollat nem tesszük le, makacsul szorítjuk kezünkben, s folytatjuk munkánkat ott, ahol lehet. Minden igyekvésünk az lesz, hogy mögöttünk és mellettünk a középosztály kiválogatódott legjobbjával mostmár azokkal, akikért küzdöttünk, a magyar paraszt- és munkástömegekkel kerüljünk szoros, testvéri kapcsolatba. Velük akarjuk megvívni e sűrített és sürgető percekben küzdelmünket

1. a radikális, gyorsütemű földreformért;
2. a jövedelemelosztás kiáltó igazságtalanságainak megszüntetéséért;
3. nemzeti függetlenségünk megvédelmezéséért.”

Mindez leíródik a *Válasz* utolsó számában, 1938-ban, emberválasztó időben. Ez az esztendő látja a „sajtótörvényt”, az első „zsidótörvényt”, az első bécsi döntést, Bartók ekkor hagyja el az országot; a hitlerizmus hatalma tetőpontja felé közeledik.

A *Válasz* beolvad a *Kelet Népe*-be. „A *Válasz* ez év júliusától kezdve a *Kelet Népe* című folyóirattal egyesül, melyet Féja Géza és Szabó Pál szerkesztenek, s melyhez munkatársaink nagyrésze csatlakozik. A *Válasz* előfizetői tehát ezentúl a megújhodott *Kelet Népet* kapják, — megkapják mutatványul már a júniusi számot is.”

Rövid élete ezzel a *Válasz*nak egyelőre befejeződik. Hivatását mégis betöltötte. Akármily nehezen, mégis megszervezte az írói csoportot, együtt tartott rövid időre olyan írókat, akiket eddig egyetlen kísérlet se tudott akcióra szervezni. A Márciusi Frontot, az Új Szellemi Fronthoz képest összehasonlíthatatlanul jelentősebb politikai akciót támogatta, megnyilatkozásainak helyt adott. A Márciusi Front a kommunisták népfront programjára visszhangzott, s egyértelműen antifasiszta vállalkozás volt. SÁRKÖZI György a szerkesztői gyakorlattal, ILLYÉS ideológiai formulázással²⁵ járult hozzá a vállalkozás sikeréhez. A lap megszüntetése kényszerűségében is erkölcsi tett volt. Tiltakozás az önkény ellen. A *Válasz* 1937–38-as törekvéseihez fogható a felszabadulásig még csak egyet láthatunk, az 1942-ben induló, ILLYÉS szerkesztette *Magyar Csillagot*.

Öt évfolyamot ért meg a *Válasz*, de akármily nehéz öt évet élt, most se halt meg végképp. Tetszhalálából a felszabadulás után SÁRKÖZINÉ ÉS ILLYÉS támasztja életre.²⁶ Új folyama a régít és a *Magyar Csillagot* visszhangozza, míg végképp meg nem szűnik. Most sem külön anyagi helyzetben, sok emberi probléma

25. ILLYÉS szerepe az akcióegység alkításában szinte a legnagyobb. Vö. LACZKÓ Miklós: *Vázlat az Új Szellemi Front történetéről. I. rész.* = *Új Írás.* 1972. 8. sz. 87–100. l.

26. A felszabadulás utáni *Válasz* a Nemzeti Parasztpárt égisze alatt működik 1946–1949 között.

közepette, mint a harmincas években, de minden nehézség és gyarlóság ellenére kilenc évfolyama éppen olyan tündöklő értéke irodalomtörténetünknek, mint írónak zöme, mint áldozatos szerkesztőinek emléke. GULYÁS Pál, NÉMETH László, FÜLEP Lajos, a mártír SÁRKÖZI György²⁷ és ILLYÉS Gyula, aki mindig rangrejtve, de nem kicsiny elánnal állott a lap mellett, s NÉMETH Imre, akinek ez a legtöbbet érő tette, s a többiek, akik legtöbbször fizetség híján dolgoztak a lapban, megérdemlik a külön tisztelgést a *Válaszért*.

Das Schicksal der Zeitschrift *Válasz* ab 1934.

I. BATA

Dieser Aufsatz ist der zweite Abschnitt der Geschichte der Zeitschrift *Válasz* (*Antwort*) vor dem zweiten Weltkrieg. Den ersten Abschnitt hat der Verfasser schon im Jahre 1963–64 veröffentlicht. Das war die Chronik der Gründung und des ersten Jahrganges. Im Jahre 1934 in Debrecen entstand die Zeitschrift, um das geistige Wesen der ungarischen Provinz zu repräsentieren und auch um deren Niveau zu heben. Sie wurde von dem in Debrecen lebenden grossen Dichter Pál GULYÁS, von László NÉMETH, der ein Repräsentant der jungen Schriftstellergeneration der dreissiger Jahren war, und von Lajos FÜLEP, dem eine Generation älteren und zur Zeit in innerer Emigration lebenden Denker und Kunsthistoriker redigiert. Die Zeitschrift konnte aber in Debrecen keinen festen Fuss fassen und daran sind zum Teil materielle Gründe verantwortlich, zum Teil aber die Krise des die Zeitschrift unterstützenden jungen Schriftstellerkreises. Schon am Ende des Jahres 1934 geriet die Zeitschrift in die Hauptstadt und erhält einen neuen Schriftleiter.

Imre NÉMETH gehört nicht zu der zeitschriftgründenden und diese unterstützenden Schriftstellergeneration. Doch fühlt er sich in der gleichen Beurteilung der schweren gesellschaftlichen Fragen des Jahrzehntes und besonders in der gleichen Deutung des demographischen Problems von ihnen angezogen. Mit dem demographischen Problem befasst sich Gyula ILLYÉS und auch Imre NÉMETH. Die Lösung dieser verhängnisvollen Bevölkerungsfrage sehen beide in der Verwirklichung des Bodenreformes. Imre NÉMETH wird von ILLYÉS an die Spitze der Zeitschrift *Válasz* gerufen. Auf die Bitte von ILLYÉS übernimmt Németh die Zeitschrift. Er versucht die materiellen Verhältnisse der *Válasz* zu ordnen. Aber nach kaum einem halben Jahr muss er vom Redigieren abdanken. Seine Vaterstadt — Kőszeg — wählt ihn zum Abgeordneten und seine sich so vermehrte Arbeit lässt ihm keine Zeit für die Schriftleitung der Zeitschrift *Válasz*. Bis zu dieser Zeit hat aber die Schriftstellergeneration auch ihre Krise besiegt und findet in der Person von György SÁRKÖZI ihren entsprechenden Literat als Schriftleiter. Bis 1938, bis zum Aufhören der Zeitschrift bleibt SÁRKÖZI der Schriftleiter. Unter seiner Schriftleitung bildet sich das Gepräge der *Válasz* aus. Es wird eine zur Bodenverteilung dringende Zeitschrift, unterstützt die progressive und antifaschistische März-Front und öffnet weit ihre Pforten vor der jungen ungarischen Literatur. Die im Jahre 1938 eingestellte Zeitschrift wird von Márta SÁRKÖZI, der Witve des als Märtyrer gestorbenen Dichters und Radakteurs und von Gyula ILLYÉS wiederbelebt, aber im Jahre 1949 hört die Zeitschrift endgültig auf.

27. Mint hajdan SÁRKÖZI György, most az özvegy áldozatos a *Válaszért*. SÁRKÖZINÉ, MOLNÁR Márta, MOLNÁR Ferenc első házasságából való gyermeke; édesanyja VÉSZI Margit volt, ADY Margitájának mintája. SÁRKÖZINÉ a családi irodalmi hagyománynak ez ADYval súlyos hagyományát követte, midőn férjének azzal állított emléket, hogy ILLYÉssel együtt folytatta az 1938-ban megakadt *Választ*. Az 1946-ban megjelent *Válasz* így hatodik évfolyamába lépett.

